

Post-adopció: reflexions del treball amb grups de pares

Gemma Cánovas Sau
Gemma Simón i Muntané

Resum

Després de tota la burocràcia que implica l'adopció, els seguiments exhaustius, les nombroses entrevistes i proves per les quals hauran de passar els pares, la paperassa, els protocols a complimentar, el desgast emocional i un llarg etcètera, finalment arriba el gran dia en què la família començarà a viure com a tal. Poc a poc els vincles amb les institucions i les administracions s'aniran fent més escassos per fomentar els lligams familiars.

La iniciativa pionera endegada per l'Associació en Defensa del Dret de la Infància a la Família, quant a la creació de grups de formació en la post adopció, tindrà l'objectiu d'obrir un espai de reflexió pels pares per dotar-los, a partir d'exposicions teòriques i experiències pràctiques de testimonis, de recursos i eines, per tal de permetre que tots els membres de la nova família puguin conviure de la millor manera.

En el desig de ser mare o de ser pare, intervenen factors molt subjectius com ara la història prèvia de cadascuna de les persones, les seves relacions amb els seus progenitors, el concepte de família que han viscut o el mateix recorregut que han viscut amb la parella.

L'acte de ser mare o de ser pare té implicacions tan profundes que afecten substancialment la vida i la història de les persones amb tot un plegat de continguts emocionals i simbòlics. Per tant, no podem parlar ni de mares ni de pares *subsidiaris*.

Per altra banda, si bé aparentment la història d'una persona comença des del moment del seu naixement, els pensaments, les fantasies, els ideals i les pors dels que seran els seus pares ja estan intervenint molt abans d'aquest moment. Això, tindrà molt a veure amb el concepte d'*identitat* posterior en el nen o la nena.

Valorant totes aquestes premisses alhora, podríem preguntar-nos, quin sentit pot tenir per una mare o per un pare assumir que tenen un fill sense la seva intervenció biològica.

D'entrada, és important tractar d'entendre que, l'exercici de la parentalitat, no passa pel fet exclusiu de la implicació biològica —la genètica—, sinó que té a veure amb l'estimació, la criança i l'educació al llarg del temps (Cánovas, 2001). La relació entre pares i fills estarà marcada per un procés dialèctic i, per tant, caldrà fugir dels determinismes.

Cal però, considerar també que aquests fills han tingut un punt de partida a la seva existència al marge de la trobada conjunta i que això està inscrit en la seva història personal i que no es pot esborrar però tampoc cal convertir-lo amb un estigma o una obsessió. Els pares adoptius hauran d'incloure-ho en el seu bagatge. Serà molt important, d'aquesta manera, prendre en consideració tant la trobada d'històries dels pares com la dels fills. En el seu llibre de *Adopció para padres* (Giberti, 2001) explicarà la importància de la construcció del relat i, expressarà que allò fonamental resideix en tenir en compte que aquest relat ha de deslligar-se del món simbòlic que construeixen i elaboren tant els adoptants com els adoptats.

Giberti (1992) segueix comentant que tot ésser humà necessita d'uns referents que ha rebut en forma de transmissió oral per a construir la seva pròpia història que s'inicia abans del naixement. Les fantasies, ideals i pors dels pares aniran teixint la significació que prepara el niu psicoafectiu del nen en néixer. En aquest sentit és de gran utilitat la construcció d'un relat per la transmissió als nens de la veritat dels seus orígens.

A la llarga descobrirem que *tot fill*, sigui o no biològic, haurà de ser *adoptat* en un sentit simbòlic. És a dir, haurà de ser acceptat com a persona independentment dels seus pares, amb les seves característiques particulars fet que serà un primer pas per afavorir el desenvolupament de la seva identitat.

1. El capteniment del treball

Després d'un temps de col·laboració amb l'associació de pares adoptius ADDIF (Associació

en Defensa del Dret de la Infància a la Família), on la meua funció consistia a conduir l'anomenada assessoria psicològica, realitzant entrevistes i/o orientacions, a petició dels pares, en relació al desenvolupament dels vincles amb els seus fills, consulta de dubtes o altres qüestions que els poguessin preocupar, participació a taules rodones, conferències i jornades, se'm va oferir a començaments del 2002 una proposta: conduir, aquest cop un grup de pares, els quals ja havien adoptat i ja havien passat per totes les burocràcies i totes les paperasses possibles.

La dinàmica consistiria a treballar en grup aquells aspectes referents a les implicacions emocionals que han experimentat amb els seus fills adoptats. Després de temps de convivència conjunta es trobaven amb altres situacions diferents, altres dificultats i altres dubtes, la qual cosa em va motivar a donar a conèixer les seves vivències i experiències mitjançant la publicació d'aquest article.

Es va tractar d'aprofundir en aquells temes inherents a la condició de fill o de pare/mare adoptius, aprofundiment que intenta, sobretot, proporcionar un espai de reflexió i donar informació i recursos a les famílies per tal que la seva actitud com a pares i mares, i pares o mares adoptius, suposi un acompanyament favorable en les diferents etapes de desenvolupament i maduresa dels fills.

El treball portat a terme entre març i juny de l'any 2002 pretén servir com a fòrum de reflexió per a totes aquelles persones interessades en general en les adopcions i, alhora, també voldria ser un intent per copsar un univers, el de les post adopcions, intentant fer un exercici d'abstracció i resum d'aquelles problemàtiques o situacions més freqüents gràcies a les experiències de les famílies amb qui vam tenir la sort i l'ocasió de treballar-hi.

2. L'estructuració del grup

Si bé aquesta dinàmica s'havia promogut en altres ocasions, anys anteriors, entre famílies que havien adoptat, fins ara no havia despertat prou d'interès. Finalitzat el període d'inscripcions, per a la satisfacció de tothom, vam arribar a comptar amb dotze participants.

Així, el grup va quedar constituït per 5 parelles, una mare —família monoparental— i un futur pare que es trobava en procés d'adoptar. Les diferències que podien generar aquestes dues persones dintre del grup atès que trencaven amb l'esquema clàssic de família constituïda per una parella, no va suposar en cap moment un obstacle

per al desenvolupament normal del grup durant les sessions ja que foren integrats sense cap problema.

Les edats dels nens adoptats per aquestes parelles oscil·lava dels 5 als 10 anys, la mare soltera tenia una filla de nou anys, per exemple. Els països d'origen dels nens eren: l'Índia, Rússia, Llatinoamèrica i Catalunya.

L'objectiu d'aquestes trobades fóra tractar uns temes que feien referència a les situacions específiques en què es trobaven tant els pares adoptants com els seus fills:

- els vincles afectius,
- la comunicació (les paraules),
- la identitat dels nens/adolescents.

Les sessions es van estructurar de la següent manera: quatre sessions, una per mes, de dues hores de durada cadascuna (en total, per tant, s'haurien realitzat vuit hores de treball en conjunt).

A cada sessió s'establí un ordre. Durant la primera part es tractaria d'exposar un tema teòric amb un temps de debat i, a la segona part, hi hauria testimonis de fills adoptats ja adults, de parelles que havien adoptat feia més temps, entre d'altres.

Per tal d'il·lustrar les sessions es va repartir una sèrie de material formatiu que consistia en una selecció d'articles i bibliografia diversa relacionada amb el tema a tractar en aquella sessió en qüestió.

Per tal de facilitar l'assistència als pares, existia servei de guarderia per a aquelles persones que així ho necessitessin durant les sessions dels dissabtes al matí.

La primera sessió va tractar el tema del plantejament, de ser un fill adoptiu, de ser una mare o un pare adoptius. Donava pas a com afrontar amb els fills determinats aspectes de l'adopció com l'abandonament, l'existència d'una família biològica... Mentre que, a la segona sessió, es va plantejar un tema tan polèmic com és la recerca dels orígens. La tercera sessió es dedicava a un dels moments evolutius més crítics de l'espècie humana: l'adolescència. I finalment, a la darrera sessió, es va tractar la influència de l'entorn, és a dir, el paper de la família, de l'educador i l'escola, la influència de tots ells en la formació de la identitat i el creixement del fill adoptat.

La participació fou molt elevada i entre els membres del mateix grup es van anar establint transferències especials tot i que alguns d'ells ja s'havien conegut en alguna altra trobada de l'associació. Van fer preguntes als testimonis que es van presentar a les sessions i es van mostrar molt interessats a dialogar amb ells.

3. Desenvolupament de les sessions

A cadascuna de les quatre sessions es va formular un tema en concret i es va desenvolupar tractant de destacar aquells aspectes més rellevants i que alhora fossin els que més preocupessin als pares.

Després d'aquesta exposició que calia que fos breu per tal de promoure la participació dels assistents, s'obria l'intercanvi grupal, amb preguntes, comentaris, experiències i, a mesura que anaven fent les seves exposicions/intervencions, s'anaven introduint altres temes, aclariments, idees, comentaris o es precisaven conceptes.

Mitja hora després del descans, el testimoni, que seria diferent cada setmana, feia acte de presència i realitzava la seva exposició. Aquesta experiència seria molt valorada pels participants els quals podien preguntar, intervenir i, per altra banda, prendre consciència que moltes de les seves angoixes i inquietuds haurien estat experimentades anteriorment per altres persones.

Per exemple, el primer dia va venir una jove adoptada al igual que el seu germà i va explicar la seva experiència com a filla. Des de ben petita va mostrar una intensa necessitat de demanar als seus pares pel seu origen, sobretot durant l'adolescència, i va arribar a conèixer a la seva àvia materna biològica. En l'actualitat, estava estudiant una carrera universitària, tenia parella i una actitud molt positiva.

Malauradament, el seu germà va patir molts problemes emocionals i d'adaptació social. Els pares en van parlar molt sincerament, i van manifestar que més enllà del comú denominador de l'adopció, tots dos germans mostraven formes molt diferents de respondre a les situacions de la vida i que calia tenir-ho present a l'hora de tractar aquests temes tan complexes.

Un altre testimoni el va proporcionar una coordinadora de l'associació la qual va exposar la seva experiència com a mare de fill biològic i, posteriorment, mare de fill adoptat. Va donar la seva visió respecte als dos camins per accedir a la maternitat. Explicava, per exemple, que la gent li preguntava si els estimava a tots dos per igual o si sentia que un era més fill que un altre.

4. Resum de les sessions

4.1. Primera sessió

Es tractaria de desenvolupar el tema: Sóc fill adoptiu/Sóc pare adoptiu. A grans trets, es basaria

en com afrontar amb els nostres fills determinats aspectes de l'adopció com l'abandonament, l'existència d'una família biològica...

A partir d'això i, de forma més específica, es parlaria de com es construeix la maternitat i la paternitat, la influència dels vincles amb els propis pares, si existeix el desig d'adoptar i els motius per fer-ho, es comentaria la infertilitat com una de les causes.

S'introdueix el concepte d'identitat i es parlaria de l'adopció en estructures familiars de parelles o de persones soles. Igualment, es tractaria el tema de quan començar a parlar dels orígens i el plantejament de quan no està contemplat dir la veritat respecte a aquest tema, així com els efectes que aquest silenci pot desencadenar en el psiquisme de l'infant.

Finalment, es parlarien de les fases significatives psicològiques dels infants: de 0 a 3 anys, etapa de fusió amb la figura materna, l'etapa edípica, la de latència i la pubertat.

La consideració del concepte d'*empatia*, la capacitat de posar-se en el lloc de l'altre, de tractar d'entendre què està sentint i experimentant el nostre fill o filla, si bé sempre és important en l'exercici de la maternitat i de la paternitat, encara resulta ser-ho molt més en els fills adoptius.

Tot i la intensitat dels temes tractats i la participació dels membres del grup, la valoració general d'aquest dia va ser molt positiva.

Els pares es van mostrar, en tot moment, molt actius i dinàmics i van realitzar nombroses preguntes de les quals voldríem destacar les següents atès el seu contingut:

- Diferències entre els tipus d'abandonament —en el sentit de passar a residir a una institució— i les seves repercussions en l'actitud de l'infant.
- El valor del diàleg entre pares i fills.
- La coherència entre la parella quan a l'establiment dels criteris respecte l'infant.
- La identitat. Conèixer i entendre, abans de l'adopció, com han pogut influenciar les seves experiències vitals en aquesta estructuració. Valorar també, després, l'actuació en el seu comportament.
- Les agressions verbals. Com respondre a les que els nens produeixen i a les que ells mateixos són exposats.
- L'elaboració del *perdó* cap els pares biològics. Una mare va comentar que no es podia induir al nen al perdó sense haver permès que exterioritzés la ràbia i el dolor, si és que així ho necessitaven, ja que, altrament, aquests dos sentiments

actuarien com a tap que impediria l'elaboració de les seves emocions.

- La reproducció assistida i l'angoixa implícita que suposa, a més a més, de les frustracions en els casos de les parelles amb dificultats per concebre (explicava el testimoni d'una parella) conforma un estat emocional amb molta freqüència previ a l'adopció que cal considerar a l'hora de poder obrir un nou capítol per no arrossegar el malestar.

4.2. Segona sessió

Aquesta sessió va tractar fonamentalment el tema de la recerca dels orígens tot i que es va repetir de forma constant a cada sessió.

L'evolució i l'experiència adquirida en els processos d'adopció durant els darrers anys han conduït a que els pares adoptants hagin assumit que, algun dia, hauran d'informar als seus fills i a les seves filles sobre la veritat respecte als seus orígens: és a dir, que no varen ser engendrats o gestats per ells. Transmetre el concepte de ser mare i de ser pare més enllà de la implicació biològica, fet que també té molt a veure amb el desig.

És un fet inqüestionable i queda palès per tots els autors dedicats a aquest àmbit professional que, silenciar al nen la informació sobre el seu origen, produeix efectes negatius en la construcció de la seva identitat. Tot i la informació i l'assessorament que reben els pares quant al fet de donar aquesta informació, a l'actualitat, poden aparèixer altres dificultats. Es destaquen però les següents consideracions que va resumir el grup:

- La transmissió no pot fer-se únicament des de l'obligatorietat ja que ha de basar-se en una comprensió empàtica del per què aquesta informació és necessària per al nen i que és un acte de respecte i d'amor cap a ell o ella com a persona.
- No es pot forçar el temps intern de cada nen per parlar dels seus orígens. Per altra banda, cal tenir en compte l'edat en què hagi estat adoptat, no és el mateix el procés d'un nadó que es va desenvolupant dintre de la família adoptiva que el cas d'un nen o nena més gran. En tot cas, no fóra bo que passés de llarg l'edat de latència, entre els 5 i els 10/11 anys.
- El fet que el nen faci preguntes és molt bona senyal, el silenci no sempre és indicador d'estabilitat emocional.
- De qualsevol manera, una bona premissa és enfocar-ho amb naturalitat. Per aconseguir-ho,

cal primer que els pares hagin fet una bona elaboració de les seves fantasies i de les seves pors (dol pel fill ideal biològic). D'aquesta manera, el *feedback* entre pares i fills, anirà perfilant el camí a seguir tot i dependre de les característiques de personalitat de cada nen o nena.

- Informar al nen o a la nena no significa fer intervencions de caràcter intrusiu. En general, els nens, siguin o no adoptats, comencen a fer preguntes en determinats moments de la seva infància, al voltant dels cinc anys. Tampoc es tracta d'esperar únicament que el/la nen/a pregunti, sinó d'instal·lar-se en una posició receptiva, inductora podríem dir.
- Es planteja la importància de mantenir elements per a construir la pròpia novel·la familiar, la pròpia història. Giberti (1998) al seu article publicat a la *Revista Infància* referent als fracassos en les famílies adoptants comenta que hi ha nens i nenes adoptives que, pel que fa al descobriment dels seus orígens, prefereixen no parlar-ne (potser caldria intervenir més tard i deixar-los anar acceptant la situació) mentre que d'altres s'adhereixen sensiblement a aquesta porció de la seva història i li atorguen un significat fonamental per a la construcció de la seva identitat.

Les preguntes dels pares anaven en direcció a buscar la millor manera d'exposar aquest fet. Uns pares van explicar que ells van anar responenent en funció de les preguntes plantejades pel seu fill com ara: jo estava a la teva panxa? Una mare comentava que el què realment li preocupava era la influència de l'entorn, pels comentaris que la nena rebia respecte al color de pell diferent (aquest tema de la influència de la societat es tractarà més endavant, a la quarta sessió).

També pot existir un rebuig per part del nen o de la nena a l'assimilació i acceptació d'aquesta informació. Així es parla del cas d'una nena de 10 anys que, tot i saber-ho, no volia sentir parlar de l'adopció i presentava símptomes com tristesa permanent, irritabilitat, dificultats escolars.

Es treballa amb els pares la importància que ells siguin conscients del grau d'incomodat que pot generar parlar dels orígens de la criatura. Així, pot produir obstacles no gaire visibles des de l'exterior però que afectin la comunicació i la capacitat d'expressió dels afectes en els fills. Seguint l'exemple esmentat anteriorment, la nena feia símptomes del malestar de la parella, especialment del de la mare, tot i que, aparentment *tot estava parlat*.

4.3. Tercera sessió

L'adolescència és una de les etapes evolutives per les quals passarà el nen i la nena i que més preocupa als seus pares. Així, molts dels pares malgrat tenir nens encara petits, ja pensen de quina forma i manera podrà influir en aquesta època la circumstància afegida de l'adopció. Es tracta d'un *plus* afegit en les famílies adoptives que produeix tota mena de fantasies i pors al voltant de la mítica escena del fill que vol començar a remoure la informació respecte les seves arrels.

És important per donar a conèixer quines són les característiques d'aquesta etapa de la vida en general per tal de no tractar de veure patologia allà on no n'hi ha. Caldrà, doncs, entendre els processos de canvi, a tots els nivells.

La part teòrica va tractar temes com ara la recerca de la pròpia identitat, el dol, la caiguda dels pares idealitzats, així com les preguntes al voltant de la definició sexual (la masculinitat i la feminitat). Tractar de fer entendre al grup que l'adolescència independentment del què significa com a procés específic, té a veure amb el recorregut emocional previ que ha seguit el noi o la noia. D'aquesta manera si el jove no va poder elaborar determinades vivències o pèrdues, aquestes tornaran a aparèixer en aquesta etapa motiu pel qual s'ha de contemplar en l'anàlisi de les actituds en l'adolescent.

D'aquí la cita d'Eva Giberti «los padres que adoptan ponen palabras en lugar de cromosomas». En aquest sentit, els pares es preguntaven, quina és la *caixa negra* que s'amaga a l'interior dels seus fills i filles en funció del que hagin patit amb anterioritat? I de quina manera aquests fets podran afectar el desenvolupament posterior de la seva personalitat?

Vam arribar a la conclusió que és pràcticament impossible controlar-ho tot, saber-ho tot. La posició adequada seria aquella que ens permetés entendre al nostre fill o la nostra filla en tot moment i, sobretot exercir de forma clara la funció materna i paterna, acceptant les limitacions. No hi ha pares subsidiaris. Quan s'adopta un fill, cal assolir aquest acte amb totes les seves conseqüències.

4.4. Quarta sessió

En aquesta sessió es va tractar la influència de l'entorn en els fills adoptius, el rol de la família, l'escola, els medis de comunicació, és a dir, tots aquells medis socialitzadors. Es pot parlar de la creació d'una cultura de l'adopció?

Als pares, els interessa parlar de les influències de l'entorn en els seus fills i filles. En aquest sentit, podem dir que el discurs social actual és diferent al d'un passat no tan llunyà en el què gairebé el fet de l'adopció era tractat amb reserves quan no hi ha havia més remei que referir-s'hi, quan no s'amagava per considerar-lo una desviació del procés normal de filiació.

En aquesta sessió, es va promoure un exercici, concretar el que es podria arribar a entendre com a cultura de l'adopció. Així, van sorgir idees com:

- Normalitzar fins on sigui possible l'opció d'adoptar com una variant més en el procés de la creació d'una estructura familiar.
- A nivell escolar, tractar el fet de l'adopció, atès que cada cop hi ha més nombre d'alumnes en aquestes circumstàncies, que pugui ser parlat i treballat quan sigui necessari per part dels educadors en benefici sempre dels infants adoptats i també, evidentment, que pugui servir d'eina educativa per a la resta dels companys i companyes.

Així com hi ha programes per a treballar l'educació amb la influència de les diferències de gènere, es podria fer una tasca des de l'escola, a partir de l'adopció en relació a les diferències culturals i racials com a elements enriquidors així com anar, progressivament, flexibilitzant els models més rígids de família.

Al llarg de la sessió van anar sorgint exemples de com en ocasions s'havien pogut resoldre alguns conflictes amb l'ajuda del mestre i l'escola o, malauradament a la inversa, s'havien trobat amb una manca de recursos o de coneixements per abordar correctament certes situacions.

És perillós també concretar totes les dificultats que pot arribar a presentar l'alumne al voltant de la seva condició de fill adoptat. És freqüent que nens i nenes als quals se'ls amaga informació, presentin algun trastorn de l'aprenentatge.

Entre els pares presents es genera un debat al voltant de l'adaptació dels seus fills a l'àmbit escolar. Els hi ha que assisteixen a l'escola amb gran entusiasme i ganes d'aprendre i relacionar-se, i també hi ha els que pateixen dificultats instrumentals i d'adaptació cultural. Això clar, està en funció de les característiques de cada nen i nena i del procés de la seva adopció.

- Es parla de la importància que els nens i les nenes entenguin que hi ha una jerarquia en l'estructuració familiar: els pares són els responsables directes.

A vegades, les intervencions educatives d'altres membres de la família: tiets, avis, entre d'altres, fan perdre de vista que els pares són els referents fonamentals tot i mantenir vincles afectius amb altres persones del seu entorn familiar.

Davant les postures excessivament protectores o crítiques, la parella parental o individualment, el pare o la mare, han de poder assolir i defensar els seus criteris per tal de no confondre al nen o a la nena.

S'exposa el cas durant la sessió, del tractament d'una nena a qui la seva mare adoptant posava constantment de referent a una de les seves cosines ja que la mare tenia idealitzada a aquesta altra nena: a l'hora de buscar escola, en com utilitzar el temps lliure, entre d'altres. La nena adoptada parlava contínuament de les seves cosines com sentint-se perseguida per elles.

- Les reaccions dels familiars i amics quan es van assabentar dels tràmits iniciats per tal d'adoptar. No tot són felicitacions, també hi havia persones receloses que fan comentaris negatius del tipus: «no podreu estimar-vos-els mai com si fossin els vostres propis fills», «no s'assemblaran a vosaltres»...

Alhora, aquests comentaris no eren viscuts pels pares d'igual forma, en funció dels seus recursos interns prenien més o menys relleu i es podien produir en alguns casos serioses dificultats de relació.

- Crear una nova cultura de l'adopció implica posar en qüestió el mite actual que adoptar és un acte de solidaritat com, en ocasions, apareix en els mitjans de comunicació ja que aquesta simplificació implica el risc d'oblidar que el que s'hi juga fonamentalment en la relació materno i paterno filial és el *desig*. Els pares en principi no són ONG i com la clínica indica, quan el punt de partida és aquest a l'hora d'adoptar (l'acolliment és un altre procés) els processos emocionals que es produiran més tard seran molt més desbordants per tractar d'ubicar-se en la posició correcta per formar una família.

5. Conclusions

El sistema de treball amb grup de pares adoptius sembla eficaç en un abordatge preventiu i no únicament en la pre-adopció sinó a la post-adopció com a eina que permet ajudar als pares que posin en paraules certs continguts emocionals que tenen a veure amb el tipus de vincle que estableixen amb els seus fills.

El possible efecte positiu d'aquest grup ha de trobar-se inclòs en un conjunt més ampli de trobades i activitats que permetin d'alguna forma seguir un *fil conductor* en el que es trobin espais de reflexió, participació, intercanvi entre els mateixos companys, ajut de professionals, coneixement per xerrades, jornades, tertúlies, exposicions, publicacions.

Els participants d'aquesta primera experiència, els grups post-adopció, han valorat molt positivament el fet d'*aprendre* una mica més sobre l'especificitat que comporta la paternitat/maternitat i la filiació adoptives, així com les aportacions de les persones que participaven com a testimonis.

Fent un anàlisi més específic de les conclusions realitzades pels pares, caldria destacar alguns dels comentaris realitzats pels pares i mares del grup com a qüestions interessants que donen valor al treball de grup. Entre d'altres, destacar la importància de tenir un punt de vista en comú amb la parella quant a l'educació dels fills, igualment destacar la importància de la comunicació, del diàleg, donar respostes amb la màxima naturalitat i seguint els seus propis ritmes, disposar sempre d'un canal obert al diàleg vers el tema dels orígens, amb naturalitat i sense tabús, l'acceptació de la pròpia història personal de l'infant per part dels pares adoptants com a eix fonamental en el desenvolupament de la personalitat del nen o nena.

Alguns aspectes que voldrien seguir aprofundint els pares seria el de valorar com es desenvolupa la percepció de ser fill adoptiu en les diferents etapes de creixement, les característiques de l'adolescència, comprendre els fills i com explicar-los les coses.

En general, els pares comenten que és molt interessant escoltar els testimonis i que les experiències compartides enriqueixen a tothom perquè permeten reflexionar sobre conductes, actituds, comportaments tant els personals com el dels altres. Alguns han demanat consulta a partir dels temes que s'anaven parlant al grup i que lògicament no podien abordar-se en profunditat amb la particularitat de cada família.

Des de l'Associació vàrem considerar que l'objectiu que ens havíem plantejat, obrir un espai de *reflexió* pels pares, es va aconseguir i que ja és un camí obert per continuar treballant.

Gemma Cánovas Sau
Gemma Simón i Muntané
C/ Villaroel, 204
Tel. 93.321.19.39
jblascog@mibbva.com
gesimon@jazzfree.com

Bibliografía

- ANTHONY i BENEDEK T. (1983). «Parentalidad». *ASSAPIA*. Buenos Aires: Amorortu Editores.
- CÁNOVAS, G. (2001): «La transmisión de la verdad sobre el origen». *ADDIF Butlletí*, setembre de 2001, p.9-10.
- GIBERTI, E (1998): «¿Fracasos en familias adoptantes?». *Revista Infancia*, vol. 3, enero/junio 1998.
- GIBERTI, E. (2001). *Adopción para padres*. Buenos Aires: Lumen-Humanitas.
- GIBERTI, E. (2001). *Los hijos de la fertilización asistida*. Buenos Aires: Editorial Sudamericana.
- JUAN M. C. (2000). *No puedo tener hijos*. Barcelona: Editorial Plaza i Janés.